

ДОСВІД ЕЛЕКТРОННОЇ ПУБЛІКАЦІЇ ІСТОРИЧНИХ ДЖЕРЕЛ В США ТА ЗАХІДНІЙ ЄВРОПІ: КОРОТКИЙ ОГЛЯД (1971–2010)

Розглядаючи регіональні аспекти електронного оприлюднення первинних історичних ресурсів, автор найбільш популярного посібника щодо використання істориками мережі Інтернет Роджер Гріффін стверджував, що «основна частина історичних ресурсів в Інтернеті стосується Сполучених Штатів та Європи (зокрема, Західної Європи). Азія, Африка та Південна Америка представлені гірше. Хоча на то є багато причин, одна з найголовніших полягає у тому, що переважна більшість веб-сайтів створені у Сполучених Штатах та Європі, здебільшого історичними факультетами коледжів та університетів, які виставляють значну кількість своєї наукової продукції з різних аспектів історії людства та націй Заходу»¹. Але така риса притаманна загалом практиці електронної археографії, або ж електронного публікацієзнавства. Найбільший досвід оприлюднення первинних історичних джерел з використанням дігитальних засобів, а також організації віддаленого доступу до них накопичено саме в США та Західній Європі, з долученням до них також Австралії — не за географічною, а цивілізаційною ознакою. Нижче спробую подати стислий огляд існуючої практики здійснення електронних публікацій на Заході, спираючись на англомовну літературу та інформаційні ресурси найбільш потужної, англомовної частини Інтернету.

На Заході (передусім в США та Європі) опрацювання проблем публікації джерел в електронному форматі розпочалося зі створення т. з. «відкритих текстових архівів — Open text archive», тобто наповнення баз даних і підготовку значної кількості повнотекстових електронних версій друкованих видань та історичних пам'яток у вигляді текстових документів. Фактично цей процес стартував ще з 1970-х років. 1976 р. Лу Барнард (Lou Burnard), працівник всесвітньо відомого Оксфордського університету (University of Oxford, UK), почав оприлюднювати електронні версії пам'яток давньогрецької, римської, класичної англійської та взагалі світової літератури в рамках проекту електронного текстового архіву (University of Oxford Text Archive, ОТА). Він вважається «сховищем літературних та лінгвістичних ресурсів для науки та навчання». Нині це 586 доступних ресурсів, майже 6000 опублікованих текстів понад 25 мовами². Археографічні електронні публікації джерел та пам'яток культури (первинні джерела, primary sources) складають лише незначну частину ОТА. Утім, спеціально завдання з їх оприлюднення організатори даного електронного ресурсу не ставили — його вирізняє спеціальна літературно-лінгвістична, а не історико-археографічна чи джерелознавча спрямованість³. Серед уміщених в ОТА історичних джерел: опубліковане листування

визначних людей, наприклад, епістолярій Дж. Вашингтона, виданий Т. Пейном⁴; різні британські парламентські акти та дискусії⁵; історичні збірки документів, як-от зібрані Д. Дефо акти щодо британсько-шотландського унії⁶; мемуари відомих людей, зокрема, Р. Булстрода про події Англійської революції XVII ст.⁷; описи подорожей до невідомих країн, наприклад, капітана В. Дампієра⁸ та ін. Усі електронні публікації ОТА розділені на три групи: повнотекстові публікації (Text), вибірки з текстів певного спрямування або тематики (колекції), зроблені задля лінгвістичних студій (Speech, Thought and Writing Corpus), каталоги (інформаційні ресурси — Legacy formats). Публікації першої групи подаються в кількох доступних форматах: XML; HTML; а також у вигляді електронних видань (*ePub*), або простого текстового документу (*plain text*). Упорядники пристосували останній формат виключно для здійснення машинної обробки текстів з метою лінгвістичного аналізу, тому в ньому втрачається суттєва структурна інформація. Пагінація оригіналу зберігається не завжди, що, звичайно, затрудняє користування ресурсом. Друга та третя групи електронних публікацій доступні лише в одному з форматів, переважно *plain text*. Існують пошукові можливості каталогом за контекстом, назвою, автором, роком видання, реєстраційним номером тощо. Разом з тим повністю відсутній відповідний механізм пошуку всередині тексту⁹. Режим доступу до ресурсів також є різним. Якщо повнотекстові версії перебувають у вільному доступі, то колекції й каталоги доступні із заувагами стосовно можливості копіювання (*«All material supplied via the University of Oxford Text Archive (OTA) is protected by copyright and other intellectual property rights, and duplication or sale of all or part of any of the Data Collections is not permitted, except that material may be duplicated by you for your research use or educational purposes in electronic or print form. You must obtain permission for any other use. Electronic or print copies may not be offered, whether for sale or otherwise to anyone who is not an authorised user»*). Утім, серед уміщених в ОТА публікацій є і такі, доступ до яких заборонений (*restricted*). Аналіз представлених публікацій свідчить, що не обов'язково основою для оцифрування був оригінал першоджерела. Воно здійснювалося також з мікрофільмових копій, що суттєво погіршило якість отриманого електронного продукту. Загалом можна констатувати відсутність єдиних усталених підходів до дигіталізації першоджерел усередині цього проекту. За класифікацією Е. Бобрової¹⁰, вміщені на даному інформаційному ресурсі публікації цілком можна розглядати як «клони» друкованих видань, оскільки ОТА не вважає своїм завданням електронне оприлюднення неопублікованих першоджерел (архівних документів, історичних манускриптів, рукописних пам'яток тощо) або рукописних оригіналів уже опублікованих пам'яток.

Від початку 70-х років минулого століття веде свою історію інший проект, також пов'язаний з електронною публікацією різноманітних текстів та створенням умов віддаленого доступу до них. 1971 р. американський студент Майкл Харт (Michael S. Hart) отримав доступ до потужного комп'ютера. Він

вирішив його використати для створення та збереження цифрових версій книг. Харт організував групу волонтерів, які працювали над оцифруванням. З часом комп'ютер, на якому створювалась колекція, було підключено до мережі Інтернет і дана колекція стала доступною для всіх користувачів мережі. Так народився «Проект Гутенберг (Project Gutenberg)» — перша в світі цифрова бібліотека відкритого доступу. Станом на лютий 2014 р. проект має близько 45 тис. електронних книг 42-ма мовами. Якщо ж враховувати сайти-партнери, то загальна кількість безкоштовних книг в онлайн-доступі даного проекту нині перевищує 100 тис. Основних мов — сім (англійська, французька, німецька, фінська, голландська, іспанська та китайська), хоча є публікації мертвими мовами (санскрит, мова майя). Веб-сайти проекту працюють в США, Австралії, Канаді, багатьох країнах Європи. Водночас використовується 40 «дзеркал» цих сайтів по всьому світові. З 2001 існує Проект Гутенберг Австралія (Project Gutenberg Australia), 2004 р. — Проект Гутенберг Європа (Project Rastko в Сербії та ін.), 2007 — Проект Гутенберг Канада (Project Gutenberg Canada, PGC).

Першою оцифрованою книгою стало видання «Декларації незалежності США», розісланих шістьом кореспондентам М. Харта. Він поставив собі за мету забезпечити кожному можливість безкоштовного використання якомога більшої кількості літературних творів в електронному вигляді.

Проте проект, базований на індивідуальних зусиллях самого засновника і кількох волонтерів, розвивався дуже повільно: станом на 1989 р. там було лише 10 електронних книг: вибрані твори В. Шекспіра, Старий та Новий Заповіт, Біблія короля Якова (*The King James Bible*, 1769 р.) та ін., всього 5 мегабайт. 1994 р. як сота книга з'явилося повне зібрання творів В. Шекспіра, 1997 — «Божественна комедія (*La Divina Commedia*)», 1321 р. Данте Аліґ'єрі мовою оригіналу як тисячна книга. Відтоді створення електронної бібліотеки набрало швидких обертів. П'ятитисячний номер у 2002 р. отримали щоденники видатного італійського митця Леонардо да Вінчі в англійському перекладі; до останнього часу вона постійно перебуває у топ-100 завантажених книг. Десятитисячним електронним виданням «Проекту Гутенберг» стала оцифрована 2003 р. Велика хартія вільностей (*Magna Carta Libertatis*) 1215 р. — перша англійська конституційна пам'ятка¹¹.

Основний вид публікацій — etexts, що згодом був названий ebooks. Створений він був з використанням чистого текстового формату Plain Vanilla ASCII (текст без форматування в універсальному кодуванні). Електронні тексти набираються за допомогою універсального кодування, що дозволяє 99% користувачам ПК читати ці тексти незалежно від використовуваної ними операційної системи. Записана в такий спосіб 300-сторінкова книга займала 1 мегабайт. Якщо ж книга була більшою, створювалися два пов'язаних ASCII-файла, а за необхідності вони стискалися в один ZIP-файл. Таким чином, застосовано для найширшого вжитку файли з розширенням .txt та .zip. Використовувалися також інші формати (HTML, PDF). В основному це пов'язано

з діяльністю Центру консорціуму «Проект Гутенберг» (Project Gutenberg Consortia Center, PGCC), афільованого з основним проектом 2003 р. Завдання PGCC полягає у збиранні вже існуючих електронних копій видань, оприлюднених в інших електронних бібліотеках, і приєднанні їх до загального ресурсу «Проект Гутенберг».

У разі потреби книги «Проекту Гутенберг» також копіюються на CD та DVD і безкоштовно розсилаються бажаючим, бібліотекам та школам.

Незаперечно до археографічних публікацій згаданого інформаційного ресурсу можна віднести, наприклад, оприлюднення виданої 1589 р. у Лондоні «Декларації подій» — опису відрядження головнокомандувача англійським королівським флотом Ф. Дрейка до Португалії¹². До публікації текстового документа (з наведенням пагінації оригіналу) додані зображення оригінальних сторінок видання, надані Бібліотекою Конгресу США. Інший приклад — Щоденник (журнал) посольства до Швеції в 1653 та 1654 роках діяча Громадянської війни в Англії XVII ст. Б. Вайтлока, подана також з пагінацією оригіналу, але без зображень його сторінок. Вихідним матеріалом для створення електронної копії стало друге лондонське видання 1855 р.¹³ Крім онлайн-оприлюднення публікації, описаної вище, обидва видання доступні також у формі etexts, без названих пагінації або відтворень зображень сторінок оригіналів¹⁴. Політичний щоденник Е. Лоу (лорда Елленборо) за 1828–1830 роки, на відміну від описаних вище публікацій, подано лише в текстовому форматі за виданням 1881 р.¹⁵ Серед останніх надходжень — онлайн- та текстова версії приватних листів та документів відомого діяча аболіціоністського руху Великої Британії В. Вілберфорса (за лондонським виданням 1897 р.)¹⁶. Як приклад археографічної франкомовної публікації можна навести оприлюднення також у кількох доступних форматах повного зібрання творів філософа, письменника і революційного діяча Н.С.Р. Шамфора, виданих у першій чверті XIX ст. у Парижі¹⁷. Іспаномовні публікації історичних джерел репрезентовані, наприклад, Актом капітуляції 1810 р. у Буенос-Айресі — першим юридичним документом незалежної Аргентини¹⁸. Пошук на ресурсі є достатньо складним, хоча можливий за алфавітом (назвою книги), датою надходження, мовою тощо.

У цілому «Проект Гутенберг» є, безперечно, найбільшою електронною бібліотекою відкритого доступу. Публікації, які можна віднести до археографічних, становлять лише невеличкий сегмент цього інформаційного ресурсу. Це переважно історіографічні, мемуарні, епістолярні пам'ятки, окремі історичні джерела (переважно державні акти), добірки періодичних видань XIX–XX ст. Концепція «Проекту Гутенберг» — створення якомога ширшого доступу до видань, на які не поширюється авторське право — дуже далека від проблем електронної археографії, а тим більше від публікації писемних першоджерел.

Найстарішим з існуючих спеціалізованих електронних архівів/бібліотек в Інтернеті, в якому розміщені повнотекстові версії джерел американської та всесвітньої історії, вважається Історичний текстовий архів — The Historical

Text Archive (HTA). Його ініціатором став Доналд Дж. Мабрі (Donald J. Mabry). Він на початку 1990-х років розпочав Інтернет-публікації з проблем історії, а згодом підійшов до вступлення повнотекстових файлів первинних та вторинних джерел через мережу Інтернет. Спочатку це було його власною ініціативою, підтриманою Томасом Зіелке (Thomas Zielke) з Олденбурзького університету в Німеччині, та іншими науковцями Європи. Нарешті, з 1998 р. цей ресурс було розміщено на сервері Університету Міссісіпі (США), хоча він так і не став інтегрованою частиною університетських електронних ресурсів. З 2001 р. HTA має власний домен і сервер¹⁹. Портал містить три види публікацій: статті (articles), електронні книги (e-books), та посилання (links) на інші інформаційні ресурси аналогічної тематики. Станом на січень 2014 р. на ньому розміщено 766 статей, 74 книги та 9117 лінків. Нас цікавить перша та друга секції, оскільки саме там, окрім наукових статей і книг, представлені також деякі історичні документи і фотографії. Вони охоплюють історію Азії, Африки, Латинської та Центральної Америки, Європи, США (основна кількість публікацій) упродовж XIX–XX ст. Певна частина вміщених джерел розкриває історію основних військових конфліктів XX ст. (Перша та Друга світові війни, війни у Кореї, В'єтнамі, Іраці тощо). Наприклад, це комплекс джерел з історії імперіалістичного поділу Африки наприкінці XIX — на початку XX ст. (тексти дипломатичних угод та матеріали міжнародних дипломатичних конференцій стосовно Марокканського конфлікту 1906–1909 років)²⁰. Джерела з історії Другої світової війни представлені, зокрема, щоденником 3-го батальйону 26-го піхотного полку 1-ї піхотної дивізії армії США за листопад 1942 — червень 1945 років²¹. Частина ресурсів має різноманітне тематичне спрямування (історія афроамериканців, тероризм, рок-н-рол та ін.). Археографічна складова даного історичного електронного ресурсу не переважає авторські публікації, оскільки він і був задуманий як трибуна для професійного обміну думками, ідеями, концепціями. Поповнення ресурсу здійснюється самим учасниками проекту, в основному відповідно до їх наукових зацікавленостей.

З технічного боку археографічні публікації HTA не мають жодного спеціального оформлення. Кожна з них є лише електронною версією паперового видання, поданою окремими файлами за структурними розділами. Переважна більшість публікацій англомовна, тобто документи подаються у сучасному перекладі. Оригінали публікацій не відтворюються. Використовується здебільшого протокол передавання файлів (FTP — *File Transfer Protocol*), який надає можливість абоненту обмінюватися двійковими та текстовими файлами з будь-якими іншими комп'ютерами, які теж підтримують цей протокол. Не зважаючи на розповсюдженість, FTP має багато недоліків. Програми-клієнти FTP не завжди зручні і прості у користуванні. Користувач іноді не може зрозуміти який файл перед ним, чи той що необхідно, чи ні. Крім того, не існує простого і універсального засобу, для пошуку на серверах анонімного FTP, — хоча для цього і існує спеціальний сервіс *archie*. Це незалежна програма, вона

не є універсальною і не завжди її вдається ефективно застосувати. Крім того, програми FTP доволі старі і деякі їхні особливості, які були потрібні в часи їхнього створення, сьогодні не завжди зрозумілі і навіть потрібні.

Тоді ж, на початку 1990-х, у Голландії на базі всевітньо відомого Грьонінгенського університету було започатковано проект історичного електронного архіву (Groningen Historical Electronic Text Archive — GHETA)²². GHETA пов'язаний з міжнародною асоціацією «History & Computing», голландським архівом історичних даних, Університетом Міссісіпі, Оксфордським текстовим архівом та іншими аналогічними інституціями, які також займаються оцифровуванням й електронними публікаціями писемних, художніх, зображувальних джерел. Станом на січень 2014 р. у рамках даного проекту, не оформленого, на відміну від попередніх як окремий інформаційний ресурс, презентовано більш як 75 тис. книжок, 9 млн. статей з 1000 всевітньо відомих журналів, газет тощо.

На жаль, і в GHETA археографічні публікації складають незначну кількість наявних матеріалів. Доступ до них не є абсолютно вільним. Він обмежений авторським правом, тому вільно можна дістатися до фрагментів текстів, які лише презентують видання. Ознайомитися з повним текстом публікацій дозволяється за умов реєстрації та передплати²³.

Проблема відповідності концепції *текстового архіву* накресленим нами завданням електронної археографії є питанням дискусійним. Засади та інструментарій *текстового архіву* повністю орієнтовані на пересічних споживачів, а не академічних науковців (лінгвістів та літературознавців, тим більше істориків чи архівістів). Переважна більшість опублікованих у цих архівах джерел — пам'ятки літератури, красного письменства. Історичні джерела серед таких публікацій не посідають провідного місця. Тому такі електронні публікації можна віднести до популярних, не дивлячись на те, що частина з них створена професійними істориками для свого товариства. Публікації *текстового архіву* привертають усю увагу до тексту, вмісту джерела. Практично всі інші суттєві дані, як-от зовнішній вигляд пам'ятки, мовні та палеографічні особливості — не відображаються належним чином. Тому не можна стверджувати, що вони відповідають згаданому напрямку публікацієзнавчої науки, хоча, поза сумнівом, можуть бути використані у ній.

Для розкриття інших підходів варто згадати проект ARTFL (Project for American [and French] Research on the Treasury of the French Language) здійснений Чикагським університетом (США) у співпраці з урядом Французької Республіки. Завданням проекту з 1981 р. стало забезпечення доступу до найбільшої у Північній Америці колекції оцифрованих франкомовних текстів. Завданнями проекту було визначено такі:

- включити якомога більшу кількість різних текстів;
- створити систему, що швидко пристосовується до потреб дослідницької спільноти;

- надати дослідникам легкий у застосуванні, проте ефективний інструментарій.

До повнотекстової бази проекту заведені майже 3 тис. пам'яток XVI–XX ст. різноманітного змісту (література, філософія, історія), а також словники, оцифровані газети, листівки, памфлети. Крім того, забезпечується доступ до великої кількості дотичних інформаційно-пошукових баз за умови передплати²⁴. Серед представлених джерел заслуговують на увагу повні онлайнві версії першого видання Енциклопедії Д. Дідро та д'Аламбера (*Diderot e d'Alembert's Encyclopédie*)²⁵, повних зібрань творів Ж.-Ж. Руссо²⁶, Вольтера²⁷, повнотекстове видання газети відомого французького революціонера Ж.-П. Марата «*L'Ami du peuple* (Друг народу)»²⁸, літературного і філософського листування барона фон Грімма з Д. Дідро та пані д'Епіне²⁹. Остання електронна публікація, крім тексту, відтворює зовнішній вигляд видання кінця XVIII ст. За аналогічним принципом подано праці М. Монтеня, але тут наводяться факсиміле кількох сторінок першого видання знаменитих «*Les Essais* (Досліди)» французького мислителя XVII ст. з авторською правкою³⁰. Увагу привертає також оцифрована колекція декретів та інших офіційних актів Національної асамблеї та Конвенту Франції 1789–1795 років, що виставлена водночас у двох варіантах: відсканованих посторінкових іміджів офіційних видань і текстових документів³¹. Події французької революції 1848 р. висвітлює колекція тогочасних памфлетів та преси. Більшість розміщених у згаданому ресурсі матеріалів передбачають вільний доступ, але частина є доступною для інституційних передплатників ARTFL. У цьому сегменті знаходяться електронні публікації найдавнішого періоду — від XII до XX ст., у тому числі твори прованських поетів, французької класичної літератури середньовіччя, нової та новітньої доби, загалом до 4 тис. текстів³².

Здебільшого наявні там тексти зорганізовані таким чином, що легко піддаються контекстному пошуку, стилістичному, лінгвістичному, лексичному аналізу за спеціальними програмами Oxford Concordance Programm (OCP; Hockey, Martin, 1988; згодом перероблена в Micro-OCP), WordCruncher (Jones, 1987), TACT (Bradley, Presutti 1990), KAYE (Kaye, 1989), CLAN (MacWhinney, Snow, 1990).

Згаданий ресурс можна визнати достатньо зручним у користуванні і сучасним за програмним забезпеченням. На відміну від концепції *текстового архіву* запропонований ARTFL формат електронної публікації варто вважати більш гнучким, пристосованим для всебічного використання електронних ресурсів, що входять до нього, оскільки він має досить досконалий пошуковий і навігаційний інструментарій. З іншого боку, цей ресурс має очевидні мовні (тільки французькі тексти), тематичні (істотно переважають літературні матеріали) та хронологічні (презентовані виключно видання другої половини XVIII–XX ст.) обмеження. Ще однією характерною рисою проекту ARTFL є обмеження за місцем зберігання — адже репрезентовані ресурси майже без виключення перебувають в південноамериканських сховищах. Це виглядає

своєрідним парадоксом, адже за основу електронної бібліотеки, що презентує досягнення французької літератури, філософської і політичної думки, обрані не національні книжково-газетні зібрання, найбільші в світі, а північноамериканські, із зрозумілих причин не такі багаті.

Значний сегмент електронних інформаційних ресурсів археографічного спрямування складають навчальні публікації. Прикладом таких ресурсів може слугувати Гановерська колекція історичних текстів (Hanover Historical Texts Collection), розміщена від 1995 р. на сайті коледжу Ганновера (США, штат Індіана). Це зібрання створено задля вступлення цифрових копій історичних текстів, що використовуються під час викладання навчальних історичних та гуманітарних курсів³³. На сайті опубліковані фрагменти і коментарі до праць античних філософів (від Анаксогора до Зенона), листи хрестоносців за 1098–1229 роки. Ранньомодерна історія представлена оригінальними текстами діячів італійського Відродження, невеличкою добіркою англійських публікацій з історії Реформації та контрреформації, релігійних війн у Німеччині, відьомських процесів (у тому числі виїмками з відомого «Молоту відьом, Malleus Maleficarum»³⁴). За XVII–XIX ст. джерел опубліковано значно більше, і вони відображають історію Британії, Франції, США, Африки, Азії, робочий і політичний рух. Більша частина таких документів із зрозумілих причин розповідає про події у США. Здебільшого це родинні документи відомих осіб, пов'язаних із штатом Індіана, зокрема, Адкінсонів, Гендріксів та ін.

Вихідним матеріалом для електронних публікацій обрано, як правило, збірки документів, навчальні хрестоматії, антології літературних творів. Проте окремі документи, що зберігаються в архіві коледжу, відтворені за оригіналами. Наприклад це листи учасника Громадянської війни 1864–1864 років у США Дж. Адкінсона (Joseph McHenry Adkinson), опубліковані за оригіналами Архіву бібліотеки Даггана (Duggan Library Archives, Hanover College)³⁵. У таких випадках доступними є описи і каталоги, потрібні для користування такими документами.

Основний електронний формат публікацій — html. Обов'язково наводяться вихідні дані публікації, але її пагінація не подається. У цілому названий електронний ресурс виглядає достатньо зручним для користування у навчальних цілях, оскільки дає певне уявлення про історичні джерела та використання їх в процесі навчання. Разом з тим його не можна вважати за повноформатний археографічний ресурс, оскільки значна частина джерел подані лише фрагментарно, більшою частиною у скороченні, перекладах/переказах іншими мовами.

Серед цікавих практичних розробок з презентації історичних пам'яток в Інтернеті можна згадати веб-сайт Internet Medieval Sourcebook, створений 1996 р. викладачем Фордхемського університету (Єзуїтський університет Нью Йорка, США) Полом Халсалом (Paul Halsall) як зручна онлайн-альтернатива паперовим збірникам джерел³⁶. Завдяки співпраці через мережу

Інтернет численних дослідників середньовічної історії нині цей сайт перетворився на добре оформлений і всебічний збірник ресурсів, що далеко вийшов за первісно заявлені межі. У ньому, окрім середньовічних писемних першоджерел, представлені також пам'ятки романського світу, середньовічні та ранньомодерні карти, священні тексти, агіографічна література тощо. В цілому створено могутній археографічний інформаційний ресурс: консолідовані збірники пам'яток пізньоантичної, середньовічної, ранньомодерної історії, а також сторінки, що презентують джерела з візантійської, африканської, східноазійської, ісламської, єврейської, а також гендерної історії.

Основні джерела розміщені на трьох сторінках: Selected Source (вибрані джерела), Full Text Sours (повнотекстові джерела), Saints' Lives (Життя святих).

Ще одним видом електронних археографічних публікацій, поширеним на Заході, є так звані текстові бібліотеки, що містять різноманітні історичні пам'ятки, класифіковані за культурами, країнами, релігією тощо. Як правило, вони мають тематичне спрямування. Такою є «Академія давніх текстів (Academy for Ancient Text)». Даний ресурс має за завдання запровадити найбільшу онлайн-всесвітню бібліотеку давніх текстів. Він в основному містить, але не обмежується, релігійними, метафізичними, філософськими, міфологічними та історичними текстами. Автори сайту претендують на акумуляцію практично всіх давніх текстів, що нині є у відкритому доступі. Іншим шляхом наповнення сайту є волонтерська робота з оцифрування, перекладу та транскрипції тих пам'яток, що зберігаються у бібліотеках. Зокрема, названі американська бібліотека С. Ліддела Макгрегора Метью (S. Liddell MacGregor Matthews library), та французька Бібліотека Арсеналу (L'Arsenal de Bibliotheque in Paris). Проте у 2013 р. на сайті було представлено 2 тис. текстів³⁷.

Основна відміна даного ресурсу від описаних вище полягає в орієнтації не на опубліковані в паперовому вигляді джерела, а на оригінали архівних документів, рукописи. При цьому до уваги приймається опублікована версія, але не можна стверджувати, що вона є вихідною. На видання, де вміщено джерело, посилання не завжди присутні. Так, один з найдавніших текстів (месопотамська пам'ятка «Адапа та їжа життя») подається в англійському перекладі за виданням «Cuneiform Parallels to the Old Testament» by R.W. Rogers, 1912. При цьому зберігається пагінація оригіналу³⁸. «Мистецтво війни» давньокитайського стратега Сунь Цу відтворено також за англійським перекладом 1910 р.³⁹. Натомість латиномовна література (твори поетів, драматургів, філософів, політичних діячів, істориків Давнього Риму, Середньовіччя і раннього нового часу) подані за оригіналами.

Найбільшим сегментом на сайті є європейська, в основному кельтська (бретонська, валлійська, ірландська, корнвельська, шотландська) та англосаксонська література. Представлена, зокрема, драма «Gwreans an Bys (Створення світу)», створена 1611 р., транскрибована ще 1864 р. Пам'ятка писана кельтською мовою та латиною, наявний англійський переклад, і в такому вигляді вона вже була опублікована у Великій Британії⁴⁰.

Єгипетські, китайські, месопотамські, давньогрецькі джерела поодинокі. Аносовані також публікації африканських, індонезійських, російських, японських та ін. пам'яток, але нині вони відсутні.

Основний електронний формат, що використовується на сайті — html та txt. Пам'ятки великого обсягу розбиваються на кілька частин, що доступні послідовно, а не одним файлом. Іноді наводиться зображення окремих сторінок документу, як ілюстрація до основного тексту. Такою є форма публікації ефіопської «Книги Еноха»⁴¹.

Таким чином, накопичений упродовж більш ніж 40 років у Європі та Америці досвід публікації історичних джерел в мережі Інтернет здебільшого зводиться до концепції «текстового архіву». Більш зручним виглядає запропонований ARTFL формат з можливостями розширеного пошуку. Можна констатувати і відсутність спеціальних електронних археографічних проєктів, що відповідали б потребам наукових досліджень у різних галузях знання.

1. Griffin Roger A. Using the Internet as a Resource for Historical Research and Writing. [E-resource]. Mode of Access: WWW: URL: <http://www.austinncc.edu/history/inres00title.html>

2. Contact information for University Oxford Text Archives. [E-resource]. Mode of Access: WWW: URL: <http://www.ota.ox.ac.uk/>

3. About the Oxford Text Archive. [E-resource]. Mode of Access: WWW: URL: <http://ota.ahds.ac.uk/about/>

4. Letter to George Washington, president of the United States of America: On affairs public and private. By Thomas Paine, 1796. [E-resource]. Mode of Access: WWW: URL: <http://ota.ahds.ac.uk/desc/5508>

5. The speech of R. B. Sheridan: Esq. on summing up the second charge against Warren Hastings, Esq. Before the High Court of Parliament, in Westminster-Hall, Tuesday, June 3, 1788, and three subsequent days, 1788. [E-resource]. Mode of Access: WWW: URL: <http://ota.ox.ac.uk/desc/5479>

6. A collection of original papers and material transactions, concerning the late great affair of the union between England and Scotland: Also an exact journal of the proceedings of the treaty as well at London as in Edinburgh. Wherein the privilege [sic] of the Presbyterian kirk, and the case of toleration of episcopal dissenters there, are very clearly stated. In five parts. Faithfully collected from the records and registers; by a person concern'd in the said treaty, and present in both kingdoms at the time of its transacting. 1712. [E-resource]. Mode of Access: WWW: URL: <http://ota.ox.ac.uk/desc/5455>

7. Memoirs and reflections upon the reign and government of King Charles the Ist. and K. Charles the IId: ... Written by Sir Richard Bulstrode, ... Now first published from his original manuscript, 1721. [E-resource]. Mode of Access: WWW: URL: <http://ota.ox.ac.uk/desc/5291>

8. Capt. Dampier's vindication of his voyage to the South-Seas in the ship St. George: With some small observations ... on Mr. Funnel's chimerical relation of the voyage round the world; [1707?]. [E-resource]. Mode of Access: WWW: URL: <http://ota.ox.ac.uk/desc/4942>

9. Див. Каталог ОТА: University of Oxford Text Archive: Catalogue: [E-resource]. Mode of Access: WWW: URL: <http://ota.ahds.ac.uk/catalogue/index.html>

10. Боброва Е.В. Анализ археографического уровня подготовки документальных публикаций в российском сегменте Интернет // Информационный бюллетень Ассоциации "История и компьютер". — № 30: Материалы конференции АИК, июнь 2002 г. — М., 2002. — С. 80–84.

11. Proect Gutenberg News. History of Project Gutenberg. [E-resource]. Mode of Access: WWW: URL: <http://www.gutenbergnews.org/about/history-of-project-gutenberg/>
12. A Declaration of the Causes, which mooved the chiefe Commanders of the Nauie of her most excellent Maiestie the Queene of England, in their voyage and expedition for Portingal, to take and arrest in the mouth of the Riuer of Lisbon, certaine Shippes of corne and other prouisions of warre bound for the said Citie: Prepared for the seruices of the King of Spaine, in the Ports and Prouinces within and about the Sownde, the 30. day of Iune, in the yeere of our Lord 1589. and of her Maiesties raigne the one and thirtie. [E-resource]. Mode of Access: WWW: URL: <http://www.gutenberg.org/files/18682/18682-h/18682-h.htm>
13. Jornal of the Swedish embassy in the year 1653 and 1654, impartially written by the Ambassador Bulstrode Whitelocke. [E-resource]. Mode of Access: WWW: URL: <http://www.gutenberg.org/files/17407/17407-h/17407-h.htm>
14. Jornal of the Swedish embassy in the year 1653 and 1654, impartially written by the Ambassador Bulstrode Whitelocke. [E-resource]. Mode of Access: WWW: URL: <http://www.gutenberg.org/cache/epub/17407/pg17407.txt>
15. A Political Diary 1828-1830 by Edward Law (Lord Ellenborough). [E-resource]. Mode of Access: WWW: URL: <http://www.gutenberg.org/cache/epub/10693/pg10693.html>
16. Private Papers of William Wilberforce, Ed.: Anna Maria Wilberforce. [E-resource]. Mode of Access: WWW: URL: <http://www.gutenberg.org/files/44912/44912-h/44912-h.htm>
17. Oeuvres complètes de Chamfort Recueillies et publiées, avec une notice historique sur la vie et les écrits de l'auteur. [E-resource]. Mode of Access: WWW: URL: <http://www.gutenberg.org/files/43956/43956-h/43956-h.htm>
18. Actas capitulares desde el 21 hasta el 25 de mayo de 1810 en Buenos Aires. [E-resource]. Mode of Access: WWW: URL: <http://www.gutenberg.org/files/19643/19643-h/19643-h.htm>
19. History of the HTA. [E-resource]. Mode of Access: WWW: URL: <http://historicaltextarchive.com/about.php>
20. Див., наприклад, Agreement Between Germany and France Relative to Morocco, February 9, 1909. [E-resource]. Mode of Access: WWW: URL: <http://historicaltextarchive.com/sections.php?action=read&artid=18>. Публікацію здійснено за: Supplement № 31 to *American Journal of International Law*, vol. 6, 1912.
21. Journal for the 3rd Battalion, 26th Infantry, 1st Infantry Division, by John D. Stromer and Paul W. Lunnie, compilers. [E-resource]. Mode of Access: WWW: URL: <http://historicaltextarchive.com/books.php?action=toc&bid=22>
22. What does GHETA stand for? Groningen Historical Electronic Text Archive. [E-resource]. Mode of Access: WWW: URL: <http://www.acronymfinder.com/Groningen-Historical-Electronic-Text-Archive-%28GHETA%29.html>
23. Become a member. [E-resource]. Mode of Access: WWW: URL: <https://www.questia.com/subscribe?gclid=CM6Cz4j9vrwCFU7HtAodZSwarw>
24. The ARTFL Project. [E-resource]. Mode of Access: WWW: URL: <http://artfl-project.uchicago.edu/>
25. The ARTFL Encyclopédie. [E-resource]. Mode of Access: WWW: URL: <http://encyclopedia.uchicago.edu/>
26. Rousseau Online. [E-resource]. Mode of Access: WWW: URL: <http://artfl-project.uchicago.edu/rousseau-online>
27. Tout Voltaire. [E-resource]. Mode of Access: WWW: URL: <http://artfl-project.uchicago.edu/tout-voltaire>
28. L'Ami du peuple. [E-resource]. Mode of Access: WWW: URL: <http://artfl-project.uchicago.edu/content/lami-du-peuple>

29. Grimm's Correspondance littéraire. [E-resource]. Mode of Access: WWW: URL: <http://artfl-project.uchicago.edu/content/grimms-correspondance-litt%C3%A9raire>
30. The Montaigneproect. [E-resource]. Mode of Access: WWW: URL: <http://www.lib.uchicago.edu/efts/ARTFL/projects/montaigne/>
31. Collection Baudouin. [E-resource]. Mode of Access: WWW: URL: <http://artfl-project.uchicago.edu/ baudouin-mode-image>
32. Subscription Databases. [E-resource]. Mode of Access: WWW: URL: <http://artfl-project.uchicago.edu/content/subscription-databases>
33. Hanover Historical Texts Collection. [E-resource]. Mode of Access: WWW: URL: <http://history.hanover.edu/project.php#ancient>
34. *Kramer H., Sprenger J. Malleus Maleficarum* (1486). [E-resource]. Mode of Access: WWW: URL: <http://history.hanover.edu/texts/mm.html>
35. Joseph McHenry Adkinson Letters, 1863–1864. [E-resource]. Mode of Access: WWW: URL: <http://history.hanover.edu/texts/HC/Adkinson.html>
36. Internet Medieval Sourcebook. [Ел. ресурс]. Режим доступу: WWW: URL: <http://www.fordham.edu/halsall/sbook.asp/> вільний. Назва з екрану.].
37. Welcome to the Academy for Ancient Text. [E-resource]. Mode of Access: WWW: URL: <http://www.ancienttexts.org/>
38. Adapa and the Food of Life. [E-resource]. Mode of Access: <http://www.ancienttexts.org/library/mesopotamian/adapa.html>
39. The Art of War by Sun Tzu. Tr. by Lionel Giles. London, 1910. [E-resource]. Mode of Access: <http://www.ancienttexts.org/library/chinese/artwar.html>
40. The manuscript text of «Gwreans an Bys» (The Creation of the World) as transcribed by Stokes (1864) and digitalised by Keith Syed. Taken from the KDL edition (Augst 2000). [E-resource]. Mode of Access: <http://corpus.kernewek.cymru247.net/cwkdllms.txt>
41. The Book of Enoch. Translated from the Ethiopian by R.H. Charles, 1906. [E-resource]. Mode of Access: <http://www.ancienttexts.org/library/ethiopian/enoch/index.html>